Султанбєк ІЛЄУСІЗОВ,
Ігор КОЛЯДА,
доктор історичних наук, професор(м. Київ)

МЕТОДИКА ВИВЧЕННЯ ТЕМИ: УТВОРЕННЯ КРИМСЬКОГО ХАНАТУ ТА ЙОГО ВІДНОСИНИ З УКРАЇНОЮ (ІСТОРІЯ УКРАЇНИ. 7 КЛАС)

Тема уроку: Утворення Кримського ханату та його відносини з Україною.

Мета уроку:

освітня: охарактеризувати стан українських земель у XIII ст., висвітлити процес завоювання Криму і Північного Причорномор'я монголами, розповісти про утворення Кримського ханства, розкрити суспільний устрій Ханату, сформувати уявлення про хана Менглі Гірея, показати наслідки татарських походів на українські землі; вивчити дату утворення Кримського ханства (1449 р.) та дату першого походу кримських татар в Україну (1482р.), засвоїти основні поняття та терміни (бей, темник, нуреддін, калга, мурза, курултай, диван);

розвиваюча: продовжувати удосконалювати вміння працювати з картою, аналізувати, сприяти формуванню навичок самостійної роботи та розвиткові критичного мислення школярів, працювати з текстом підручника та складати історичний словник;

виховна: виховувати в учнів повагу до інших народів, толерантного ставлення до віри, культури, традицій інших народів.

Тип уроку: комбінований урок.

Поняття: «бей», «диван», «муфтій».

Персоналії: Гаджі-Гірей, Менглі-Гірей.

Навчально-методичне забезпечення:

В.А. Смолій, В.С. Степанков «Історія України. Підручник. 7 клас». — К.: Генеза, 2009 рік, Коляда І.А., Загребельна Н.І. Історія України 7 клас: Методика навчання/Нац. пед. ун-т ім. М.П.Драгоманова; За заг. ред. А.А. Булди, Т.В. Ладиченко. — Харьків: Веста: Видавництво «Ранок», 2002. — 336 с. — (На допомогу вчителю), Баханов К.О. Методичний посібник з історії України. 7 клас. Традиції та інновації у навчанні історії в школі. — К.: Генеза, 2001. — 296 с.: іл., Коляда І.А. та ін. Дидактичні матеріали з історії України: 7 кл./І. Коляда, К.Крилач, А.Подобєд. — К.:А.С.К., 1998. — 112 с., Історія України. 7 кл.: Хрестоматія для учнів / Упорядк.: І. А. Коляда, Н.І. Загребельна. — К.:Грамота, 2007. — 96 с., Історія України: Кн. для чит. в 7 класі. Навч. посіб. для учнів загальноосвіт. навч. закл. / Упорядкув. І.М. Довгаль — К.: Грамота, 2007. — 328 с.: іл., алтас з історії України, 7 клас. — К.:Інститут передових технологій, 2011р. — 16 с.

Хід уроку

Організаційний момент (підготовка робочого місця, вітання, перевірка відсутніх).

І. Перевірка домашнього завдання.

Перевірку домашнього завдання **вчитель** організовує у формі фронтального опитування у ході репродуктивної бесіди за запитаннями:

1. Який результат мало повстання 1315 р. у Закарпатті?

2. Розкрийте походження назви краю «Буковина"

3. Як обґрунтовував московський уряд політику приєднання українських земель до складу своєї держави?

4. Який адміністративно-територіальний устрій було запроваджено у Закарпатті?

5. Що ви знаєте про становище селян у Буковині?

6. Розкрийте зміст поняття панщина.

7. Чому діяльність князя Федора Коріатовича характеризується як період розквіту краю?

ІІ. Актуалізація опорних знань та мотивація навчальної діяльності учнів.

У ході вступної розповіді **вчитель** актуалізує знання учнів із курсу історії України 7 класу, звертаючи їх увагу на загальні риси соціально-економічного та політичного становища України у XIII ст., наголошуючи на етапах завоювання українських земель монголами, а також актуалізує знання учнів з курсу Всесвітньої Історії 7 класу по темі «Північно-Східна Русь. Утворення Московської держави».

Варіанти запитань:

В якому році хан Батий здійснив перший похід на Русь? Які наслідки цього походу?

Яка держава виникла в результаті завоювань хана Батия? На яких правах Русь увійшла до складу цієї держави?

Які етапи завоювань монгол в Європі можна

виділити?

У чому полягало золотоординське іго на землях Русі?

У результаті яких битв землям Північно-Східної та Південно-Західної Русі вдалося звільнитися від золотоординського панування?

III. Вивчення нового матеріалу

План теми уроку:

1. Завоювання Криму і Північного Причорномор'я монголами

2. Кримський Ханат: утворення, суспільний устрій та його залежність від Османської імперії

3. Початок турецько-татарських походів в українські землі

1. Завоювання Криму і Північного Причорномор'я монголами.

Використовуючи прийом опису, **вчитель** розкриває основні етапи державотворчих процесів, що відбувалися на теренах Кримського пів-ва:

До XIV ст. Кримський півострів називався Тавридою (Таврією), можливо, за іменем одного з народів, що населяв його в давнину, — таврів. Нова назва півострова з'являється у XIII ст. і походить від адміністративного центру Золотоординського намісництва (тумену) м. Кирим (Солхат, нині — Старий Крим). З IX ст. півострів потрапляє у сферу впливу Русі, й наприкінці наступного століття тут виникає Тмутараканське князівство, в якому правили чернігівські князі. З початку XII ст. половці відокремлюють його від Русі, і згодом воно припиняє існування. Проте в містах Судак, Херсонес, Солхат та інших продовжували мешкати впливові громади русичів.

Завдання учням:

На контурних картах вказати основні державні утворення що існували на Кримському пів-ову до XIV ст.

У ході образної розповіді **вчитель** розкриває вплив монгольського завоювання на етничні процеси на теренах Кримського пів-ва, пов'язані с формуванням кримсько-татарського етносу:

Монгольське завоювання Криму розпочалося з нападу в 1223 р. на м. Судак та його пограбування й завершилося у 1238—1239 рр. створенням окремого улусу, або намісництва. Проте до його складу потрапили лише степові терени півострова, заселені половцями. Гірські й південнобережні райони з містами Судак і Херсонес перебували в залежності від Візантії. Протягом XIII ст. відбувалися помітні зміни у національному складі населення краю. Сюди переселялися турки-сельджуки, вірмени й італійці, а монголи, осідаючи та змішуючись з половцями, започаткували формування кримсько-татарського етносу. З кінця XIII ст. серед них поширюється іслам.

Завдання учням:

Скласти хронологію основних подій.

У ході міркування вчитель розкриває розвиток Кримського пів-ва протягом XIII—XIV ст.

Захоплення монголами Криму й Північного Причорномор'я не призвело до економічного занепаду краю. У чому це виявилося? Так, золотоординська адміністрація сприяла розвитку міст, торгівлі й ремесел. З її згоди генуезці заснували у 60-х роках XIII ст. м. Кафу (сучасна Феодосія), а пізніше ними й венеціанцями створюються торгові й промислові поселення на узбережжі Чорного моря біля річок Дунаю, Дністра, Дніпра, Дону, Кубані та в Керчі. Особливо швидко розвивалася Кафа. що в XV ст. стає одним з найбільших портів світу й центральним ринком продажу невільників, захоплених татарами й турками переважно в українських землях. У 1318 р. у ній засновується католицьке єпископство. Важливу роль у Південному Криму відігравало створене наприкінці XII ст. греками князівство Феодоро, що визнало залежність від монголів.

Завдання учням:

Скласти тезовий план.

2. Утворення Кримського Ханату та його залежність від Османської імперії

У ході образної розповіді з використанням хронологічної таблиці вчитель знайомить учнів з процесом утворення Кримського ханату:

Впливова татарська знать схиляється до думки про його перетворення на окрему державу. Виразником інтересів знаті став Гаджі Гірей — нащадок Чингісхана. Не без допомоги Великого Князівства Литовського він домігся влади в намісництві й протягом 1428—1430 рр. заснував на Кримському півострові нову державу — Кримський улус, що займав південно-східну частину півострова. У 1449 р. за підтримки найвпливовіших родів Ширінів і Баринів, Гаджі Гірей проголошує себе правителем Криму. В 1455 р. держава виборює самостійність і набуває статусу «великого улусу». До нього переселяються роди Аргинів і Кипчаків, розширюється територія шляхом приєднання причорноморських степів та підпорядкування прибережних міст.

З розпадом Золотої Орди її спадкоємниця — Велика (Заволзька) Орда — не полишала намірів повернути до своїх володінь Кримський улус. Після смерті в 1466 р. Гаджі Гірея розпочалася боротьба за владу між його синами. Скориставшись цим, хан Великої Орди Ахмат у 1474 р. захоплює Крим. Один із провідників роду Ширінів, Емінек, звернувся по допомогу до турецького султана Мегмеда II, котрий сам хотів утвердитися в Криму. В 1475 р. турецьке військо захоплює Кафу та інші міста Південного узбережжя, включаючи Мангуп — столицю Феодоро. Утворюється турецька провінція — Кафський санджак, до якої приєднуються захоплені пізніше міста Північного Причорномор'я (Копа, Кілія та ін.).

Завдання учням:
Заповнити хронологічну таблицю.

Дата	Зміст події
1428—1430	Засновано Кримський улус (займав південно-східну частину пів-ова.
1449	Гаджі Гірей проголошує себе правителем Кримського ханату
1455	Ханат набуває статусу «великого улусу»
1466	Смерть Гаджі Гірея. Боротьба за владу між його синами
1474	Хан Великої Орди Ахмат захоплює Кримський п-ів
1475	Турецьке військо захоплює Кафу
1501	Захоплення «тронного улусу» Менглі-Гіреєм

У ході характеристики вчитель формує уявлення в учнів про хана Гаджі — Гірея:

Гаджі (Хаджі) I Герай Ангел (Мелек) (рік нар. невід — 1466) — кримсько-татарський державний, політичний і військовий діяч. Засновник Кримського ханства, перший кримський хан (1427—1456, 1456—1466 рр.), засновник династії Гіреїв. За великої популярності в народі був прозваний Мелек (Ангел). Згідно з однією версією династія Гіреїв належить до нащадків Чингізхана. Але є й інша версія, згідно з якою Гіреї належать до відомого роду Керей, а ставлення до Чингізидів було приписано пізніше. Точна дата народження майбутнього хана невідома. Дослідники вважають, що Гаджі народився в місті Тракаї, столиці Великого князівства Литовського (на території сучасної Литви). Серед його предків були еміри Кримського улусу Золотої Орди. У перші роки правління Гаджі Гірей підтримував дружні відносини з Польсько-Литовською державою. Але старався налагодити відносини з багатьма сусідніми державами, але перш за все з росіянами й турками У 1427 р. Гаджі-Гірей вперше з'являється в Криму. Незабаром Гірей на чолі 16 тис. ногайських нукерів (дружинників) вступив в Ескі-Крим (1428 р.). Гірей відразу намагається зміцнити свою владу, звернувшись за підтримкою до родів Криму, до власниці замку Чуфут-Кале Джаніке-ханчі та до влади міста Солгат. У цей час почав карбування власної монети. У зв'язку з появою міцного супротивника (Улу Мухаммеда) знать півострова (за винятком Джаніке-ханчі) віддала перевагу лояльності до Улу Мухаммеда. У результаті Гірей, контролюючи лише Солхат, був змушений тікати. Він забрав частину родової скарбниці й почав готуватися до нової війни. Гаджі Гірей заручається підтримкою Великого князівства Литовського. Великий князь Сигізмунд хотів поставити на чолі кримського улусу вірну й покірну людину. Цим він сподівався захистити кордони Литовської держави від набігів татар. У 1431 р. Гаджі-Гірей на чолі заново зібраного війська вторгся в Крим й обложив Солхат, який після бою відчинив перед ним ворота. Ці події стали початком боротьби кримських татар за незалежність. Гаджі Гірей не збирався залишатися намісником і, разом із тим, не хотів бути ханом Золотої Орди. Щоб відстояти Крим, йому довелося змагатися з могутніми супротивниками — Улу Мухаммедом і хаджі-тарханським правителем Кучук Мухаммедом (Мухаммедом «Маленьким»). Останні активно воювали один з одним, одночасно намагаючись захопити Крим. Зібравши навколо себе добірне військо, Гаджі Гірей спрямував свої удари спочатку на загони Улу Мухаммеда, і, розбивши першого, направив свої сили на Кучук Мухаммеда, що наступав із приволзьких берегів. Цей противник був також переможений, у результаті чого Гаджі Гірей закріпив за собою не тільки високий авторитет серед татар, а й міг уже вважати себе володарем абсолютно незалежного престолу, влада якого поширювалася не тільки на кримський півострів, але й на прилеглі північно-східні степи й західні степи до Дніпра і Дону. Новий хан береться за проведення державних справ. Від Джаніке-ханчі він отримав у власність замок Джантим-Кале (Кирк-Ер, сучасний Чуфут-Кале) і зробив своєю базою на випадок війни. У майбутньому тут виникне нова столиця — Бахчисарай. Гаджі Гірей задумує значні реформи в Криму, але для цього потрібно було укріпити свою владу. Наступним кроком мало стати об'єднання всієї території півострова, на той час розділеного на степову частину, підвладну татарам, Кафу з Готією (тобто з Південним берегом Криму до Балаклави включно) і невеликим незалежним християнським наділом. Однак на півострові почалася міжусобна боротьба, і Гірей був вигнаний з Криму. В кінці 30-х років XV століття проживав в Ліді.

Приблизно в 1440 році кримсько-татарська знать звернулася до литовського князя з проханням відпустити Гаджі Гірея в Крим. Згідно з деякими джерелами, хан Гірей з'явився в Криму навесні 1441. До цього ж періоду відносяться і перші карбовані монети. За іншими джерелами, татарська аристократія запропонувала Гаджі Гірею зайняти Кримський престол. Паралельно велися переговори з королем Казимиром, щоб він надав допомогу Гірею. У Вільнюсі в 1443 році Казимир з литовськими та польськими панами проголошує Гаджі Гірея кримським ханом. Новоспечений хан вирушив у Крим з литовським військом. Ставши першим незалежним правителем Криму, Гаджі I Гірей переніс столицю ханства з міста Кирим (Солхат, Старий Крим) в Кирк-Єр (або Чуфут-Кале, поблизу Бахчисарая) У 1445 ординський хан Сейд-Ахмед почав військові дії проти московського князя Василя II, кримський хан Гаджи I Гірей прийшов на допомогу російським частинам і розбив військо Золотої Орди. 1453 році Османська імперія захопила Константинополь, а вже в наступному році посол Гаджі Гірея зустрівся

з командувачем турецьким флотом Аміром Кахья. Було укладено угоду про взаємодопомогу в боротьбі за Генуєю. Гаджі Гірей «відкрив ворота» Криму Османської імперії. Хан відкидав залежність Криму від Золотої Орди і стримував натиск Орди на степову Україну. Орда ж сподівалася об'єднати під своїм верховенством всі татарські ханства. А допомогу в боротьбі з Ордою могла надати тільки Русь. В 1465 році хан Ахмат зібрав величезне військо для нападу на Московську державу, однак Гаджі Гірей знову допоміг російським військам, напавши на ординців. З поліпшенням відносин з Москвою збільшувалися суперечності з Польсько-Литовською державою. Король Казимир налагоджує відносини з генуезької Кафою (сучасна Феодосія). Так само є відомості, що в кінці 60-х років XV століття у Казимира були союзні відносини з ханом Ахматом. Але, не дивлячись на це, польські історики XV—XVI століть вважали Гаджі Гірея вартовим українських кордонів і союзником Великого князівства Литовського.

Помер Гаджі I Гірей Мелек в 1466 році. Похований у містечку Салачик (в межах сучасного Бахчисарая). У 1501 році над похоронною камерою була зведена надземна частина мавзолею. Пізніше в мавзолеї були поховані багато ханів з династії Гіреїв, наприклад, Менглі Гірей, Сахіб Гірей та інші.

Використовуючи доведення, вчитель підводить учнів до висновку:

Кримський ханат не зумів вибороти самостійність і вимущенний був визнати васальну залежність від Османской імперії. Про це свідчать такі факти:

— 1475 турки оволоділи містом Кафа (заснована генуесцями 60-ті роки XIII ст.) перетворивши його на найбільший работоргівельний ринок;

— 1478 р. хан Менглі Гірей визнає себе васалом Османської імперії;

— 1502 р. Менглі Гірей отримує титул хана з рук Османів.

Отже, Кримський Ханат протягом другої третини XIV — початку XVI ст. потрапляє у васальну залежність від Османської імперії

У ході розповіді **вчитель** розкриває державний устрій Кримського ханату.

У Кримському ханстві склалася своєрідна система управління, яка частково була запозичена з ісламських країн. На чолі держави стояв хан — «Великий хан Великої Орди та престолу Криму і Степів Кіпчаку». Хан як спадкоємець Магомета користувався правом верховного володіння землею. Частина землі була в безпосередній власності хана, яку він міг передати в спадок. Крім цього, хану належали всі соляні озера, а також необроблені землі. Основну частину прибутку хана складали надходження від торгівлі трофеями та людьми, що були захоплені в полон під час походів.

Другим та третім за значенням після хана були офіційно оголошений спадкоємець — калга-султан та нурредін-султан. Вони обидва мали значні володіння, а їхня влада відрізнялася від ханської лише тим, що вони не мали права карбувати власну монету.

Особливе місце в управлінні ханством посідав великий бей — «очі та вуха хана». Він командував особистою гвардією, стежив за порядком у столиці — Бахчисараї, затверджував усі судові справи.

За зовнішню безпеку ханства й відносини з ордами, що кочували за межами Криму, відповідав ор-бек.

За допомогою пояснення та тематичної таблиці **вчитель** харктеризує систему органів влади й управління в ханаті, розкриваючи такі терміни та поняття:

курултай — з'їзд родів, що розв'язував найголовніші питання;

диван — державна рада (входили найвищі посадовці ханату); визначав розмір утримання, яке виділялося на двір і палац; диван розглядав питання про чергове поході і про кількість війська;

муфтій — релігійний лідер, завідував судами, освітою, церковними володіннями;

мурзи — привілейовані члени інших родів (усіх близько 60);

беї — князі, що очолювали роди;

темники — воєначальники, керівники військових підрозділів, що налічували по 1 тис. вояків, та ін.

Завдання учням:

В історичний словник занотувати основні терміни та поняття.

Заповнити тематичну таблицю.

Вчитель організовує самостійну роботу учнів з документом:

«...Група чотирьох, а потім шести беїв мала визначальний голос у державних справах. Без їхньої згоди хан фактично не міг нічого вдіяти. Беї вирішували військові справи, висловлювали перед султаном побажання курултаю у справі обрання чи усунення хана, радили володарю на засіданнях дивану, визначали основні напрями політики Криму, управляли майном роду і всім бейством. На терені своєї провінції виступали виразниками інтересів усього роду, часто суперечливих іншим родам, а також хану. Мали дуже велику військову владу і разом розпорджалися більшими збройними силами, ніж сам монарх. Підрозділи згаданих родів билися на війні під власними коругвами, під керівництво бея... Обрання бея належало до основних прав роду, і хани не могли до нього втручатися». (Podhorodecki Лешек. Кримське ханство і його відносини з Польщею в п'ятнадцятому і вісімнадцятому століттях. — Варшава, 1987. — С. 45.)

Завдання учням.

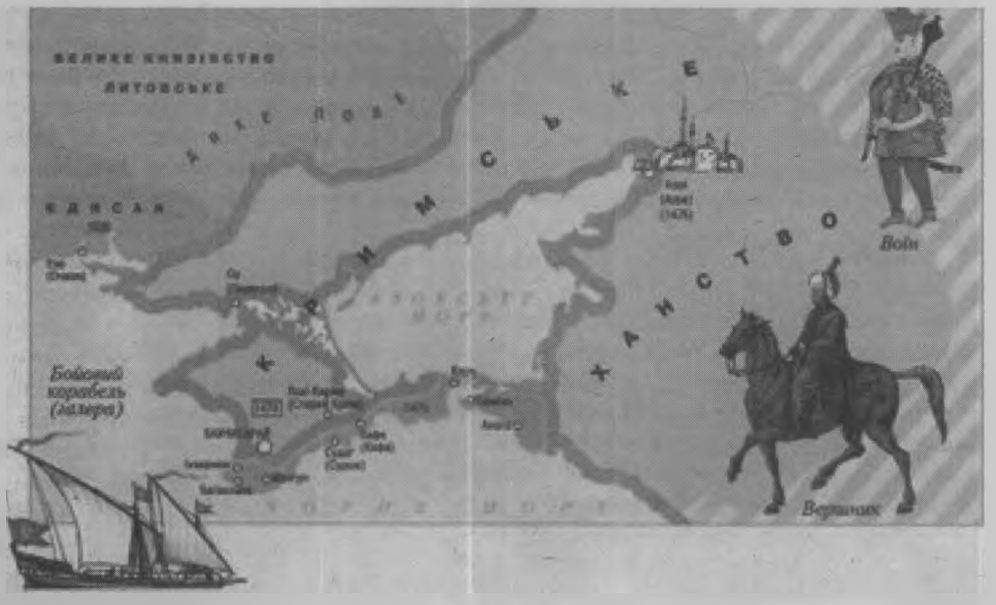
Підготувати відповідь на запитання:

1. Яка соціальна верства і яким чином обмежувала владу хана?

2. Розкрийте соціальне і правове становище беїв.

3. Доведіть, що беї мали великий вплив на політичний розвиток Кримського ханату.

4. У чому полягала особливість становища кримських селян?

У ході характеристики **вчитель** розкриває господарство кримських татар.

До початку XVI ст. основними заняттями кримських татар були:

1) кочове скотарство;

2) військова справа;

3) примітивне землеробство.

Становище кримського населення визналось тим, шо:

1) пересічні татари були вільними;

2) сплачували незначні податки на користь мурз.

У зв'язку з цим, велика увага приділялася військовій справі, до якої чоловіків готували з дитинства. Тому, кримське військо не мало рівних собі у світі щодо рухливості: за день могло подолати близько 120 км.

Завдання учням:

Занотувати основні тези до конспекту.

Вчитель організовує самостійну роботу учнів з документом:

«Серед татар, а це майже всі селяни, були землероби й пастухи. Їхні стосунки з панами значно відрізнялися від типових для тих часів феодальних відносин. Прості татари були насамперед вільними людьми, мали право залишати землю, поголовно служили у війську. Мусульманське право захищало їх від усунення від землі, позбавлення майна, перетворення на невільників. Повинності стосовно аристократії і держави були незначними, не враховуючи важкої небезпечної військової служби, яка, однак, приносила значну матеріальну користь у вигляді здобичі й невільників. Тому всі охоче вирушали на військові виправи». (Podhorodecki Лешек. Кримське ханство і його відносини з Польщею в п'ятнадцятому і вісімнадцятому століттях. — Варшава, 1987. — С. 48.)

Завдання учням:

Підготувати відповідь на запитання:

1. У чому, на думку автора, відносини кримських селян з панами відрізнялись від типових для тих часів феодальних відносин?

2. Яка соціальна категорія у Кримському ханстві виконувала військову повинність?

3. Як захищало мусульманське право селян на теренах Кримського пів-ва?

У ході міркування **вчитель** з'ясовує причини походів татар на українські землі.

Татари часто вдавалися до нападів на сусідні землі. Чому? Стан господарства в Кримському ханаті мав архаїчний характер і, як правило, не забезпечував матеріальних потреб більшості населення, що постійно жило в злиднях і часто голодувало. Тому, аби поліпшити своє становище, татари часто вдавалися до грабіжницьких нападів на сусідні землі, насамперед українські, які славилися своїми чорноземами та високою вражайністю сільского господарства.

Завдання учням:

Занотувати основну тезу

Використовуючи пояснення вчитель розкриває поняття «ясир»:

Ясир — бранці, полонені, яких захоплювали турки й татари під час розбійницьких нападів на українські, російські та польські землі з XV до 60-х років XVIII ст., щоб потім продавати як рабів на невільницьких ринках

Завдання учням:

В історичний словник занотувати основні терміни та поняття.

3. Початок турецько-татарських походів в українськи землі

Під час розповіді **вчитель** розкриває початок походів кримських татар на українські землі.

Перший напад у 1474 р. кримські татари вчинили па Поділля й Галичину. Особливо великих утрат зазнало населення в околицях Кам'янця-Подільського. Галича й Збаража. Через кілька років загони кримських татар спустошили поселення Східного Поділля. Менглі Гірей 1 вересня 1482 р. напав на Київ і розгромив місто. У подарунок князю він надіслав золоту чашу й таріль із храму Св. Софії. У 1487 р. у Східне Поділля вторгнулися татари Великої Орди, які були розбиті

військом руських князів і польського королевича біля Копистирина. Наступного року відбувся новий напад татар; у 1489 р. вони дограбували Київ і дуже спустошили Київщину, а взимку наступного року — Волинь. Під час повернення неподалік Заслава татари зазнали нищівної поразки від руських і польських вояків.

У 1492—1497 рр., уклавши союз з московським князем, Менглі Гірей здійснив ряд спільних походів на Київщину, Поділля, Волинь і Чернігівщину. 1493 року хан уже разом з великим князем московським Іваном провели спільний похід на Київ і Київщину. В 1497 р. загони Менглі І Гірея були розбиті К. Острозьким, а 1505 р. — М. Глинським під Клецком.

Кримський хан вів тривалу боротьбу проти хана Великої Орди Ахмата і його синів (завершилася перемогою Менглі І у 1502 р.).

Завдання учням:
Занотувати основну тезу.

Вчитель розкриває обставини та наслідки першого походу кримських татар 1482 р. у ході сюжетної розповіді.

Московська сторона енергійно наполягала на тому, щоб Менглі-Гірей розірвав угоду з Казимиром («к королю шерть сложил») і відрядив «рать» на його землі. Михайлу Кутузову, посланому до Криму у березні 1482 р., було наказано залишатися там, аж доки хан не виконає цих вимог; при цьому чітко окреслювався район майбутнього походу: «А как учнет царь (Менглі-Гірей) посылати рать свою в Литовскую землю, ино Михайлу говорити царю о том, чтобы послал рать свою на Подольскую землю или на киевские места». Цей похід тлумачився у Москві як покарання за ініційований Казимиром похід Ахмата на Русь, хоча спричинені ним втрати були мінімальними й сам Ахмат помстився своєму союзникові, «распустив вои по всей земле Литовской».

Зусилля московських дипломатів увінчалися цілковитим успіхом — наприкінці серпня 1482 р. Менглі Гірей вирушив походом на Київ. 1 вересня татари напали на місто й знищили його дощенту. Масштаб цієї трагедії був настільки значним, що про неї згадували й століттям пізніше (у рукописі «Космографії» Козьми Індикоплова, що походить із Супрасльського монастиря, занотовано: «А как Киев изжог Менгирей, тому 107 лет»).

Пам'ять про розграбування Києва Менглі Гіреєм зберегли й інші пам'ятки. У синодику Києво-Печерського монастиря, відновленому невдовзі після погрому, згадується, що попередній «изгорел пленением киевским безбожного царя Менкирея (Менглі-Гірея) ис погаными агаряны; тогда и сию божественную церковь опустошиша, и все святые книги и иконы пожгоша. Мы ж (печерські ченці) по днех неколикых из их поганства исшедше и паки начахом имена писати, их же помняще, еже сперва написаны быша».

Нагадаємо хоча б широко відомий лист Казимира до Менглі-Гірея, в якому розорення Києва розцінювалось як прикре непорозуміння або, точніше, «Божий гнев за грехи» його мешканців. Відтак, зазначав Казимир, «хотя бы и ты, царю, к тому помощником не был, однако [все равно] было тому городу гореть и тем людям погибнуть, коли на них Божий гнев пришел. А, з Божей ласки, у нас есть городов и волостей, и людей досить».

Отже, грізний «бич Божий» (саме так осмислювалась історична місія татар у християнській та мусульманській традиціях середньовіччя) було перетворено на безневинне знаряддя Божого промислу. Менглі Гірей не мав за що вибачатися — Казимирові досить було й запевнень, «что с нами хочешь жить по тому, как и отец твой»; гарантією таких «добросусідських» відносин, за задумом польсько-литовського володаря, могло стати перебування при його дворі ханського сина: «коли твой сын будет у нас, тогда мы будем заодно… Тогда межи нами будут все вчинки добрые».

Завдання учням:

Занотувати до хронологічної таблиці дату першого походу кримських татар в Україну.

Вчитель формує уявлення в учнів про хана Менглі Гірея використовуючи біографічну довідку.

Менґлі І Гірей — кримсько-татарський державний, політичний і військовий діяч. Кримський хан (1466,1469–1475, 1478–1515) з династії Ґіреїв. Син Гаджі І Ґерея, засновника Кримського ханства, дід султана Османської імперії Сулеймана Прекрасного. Хан Менглі Гірей свого часу був освіченою людиною. Ще дитиною батько відправив його до резиденції консула Генуї в Криму, де він пройшов хорошу європейську школу і прожив там довгий час. Тут татарський принц завоював прихильність італійців.

Про юність Менглі Герая відомо мало, але є припущення, що виховувався він в генуезькій Кафі. Після смерті батька Менглі почав боротьбу за кримський престол. В 1467 він скинув старшого брата Нур-Девлета, однак перша спроба опанувати троном виявилося невдалою. Утвердитися на престолі Менглі Герай зміг через два роки, переманивши на свою сторону кримську знать. Менглі Гірей правив Кримським ханством 36 років.

Як державний діяч, він ясно усвідомлював зовнішньополітичні завдання, що стояли перед Кримом, особисто брав участь у всіх найважливіших дипломатичних переговорах, очолював відповідальні військові експедиції. Під час османського завоювання Криму в 1475 намагався чинити туркам опір, за що був скинутий із престолу і доставлений в Константинополь, де провів у полоні у султанаМехмеда II 3 роки. В 1478 він був відпущений в Крим і відновлений на престолі з умовою, що відтепер Крим буде перебувати під верховною владою османських султанів.

Головною зовнішньополітичною метою Менглі Герая після 1478 стала боротьба з Великою Ордою, якою правили спадкоємці золотоординських ханів, і яка претендувала на весь «спадок» Золотої Орди. Природним союзником у цій боротьбі був великий князь московський Іван III, через що погіршилися відносини Криму з противником Москви — Литвою. Московська держава, Кримське ханство і Молдавське князівство, яке на чолі зі Стефаном Великим знаходилося на піку свого розвитку, складали коаліцію, спрямовану проти Литви та Польщі. За активної підтримки Москви, кримські та молдавські війська здійснювали на польсько-литовські території грабіжницькі походи, в тому числі похід на Київ 1482 р. В 1502 р. військо Менглі І Гірея здобуло вирішальну перемогу, Орда була розгромлена. Ця подія вважається кінцем Золотої Орди.

Кримський хан Менглі Герай ввів посаду «калги». Першим калга став його молодший брат Ямгурчі (1486—1507), потім ним став старший син і спадкоємець Мехмед І Гірей (1507—1515).

Менглі І Гірей побудував в Салачику (нині околиця Бахчисарая) палацовий комплекс Девлет-Сарай (не зберігся до наших днів). Поряд з палацом були побудовані медресе і мавзолей Гаджі І Гірея, в якому після кончини був похований і сам Менглі Гірей. Четвертий хан Криму Менглі Гірей вирішує поблизу своєї нової столиці Бахчисараю в селищі Салчик понад п'ять століть тому закласти велике медресе, яке будує раніше від свого палацу. Легенда свідчить, що ханський астролог розкрив повелителеві Божу волю — побудувати саме в цьому місці Дім для вивчення наук.

При відкритті медресе 15 серпня 1500 року хан Менглі Гірей вимовив таку промову: «Розум робить людину істотою шляхетною, і шлях до вдосконалення розуму лежить через науку Чи то хан чи падишах не зможе створити нічого грунтовного, нічого, розрахованого на майбутнє, і рано чи пізно знайде його безчестя. Я наказав повісити на дверях цей ланцюг, щоб кожен, хоч би ким він був, при вході до цього священного храму науки схиляв свою голову, виявивши таким чином свою повагу до науки». І хан першим увійшов до медресе, низько схилившись. Звідси і назва Зинджирли медресе — Медресе з ланцюгом (зинджир — ланцюг). Металевий ланцюг на дверях цього навчального закладу — не просто архітектурна деталь. Він символічно розміщений на вході до обителі, за стінами якої панувала гармонія миру: тут у нерозривній, «ланцюговій» триєдності знаходилися дух, розум і сила. Тут суворо дотримувалися трьох заповідей: віра допомагає розумним; лише знавця будуть поважати і любити; влада — ніщо, якщо керувати не знаючи і не віруючи. Над входом досі зберігся напис арабською мовою: «Це училище за допомогою Всеблагого Аллаха наказав побудувати Менглі Гірей — хан, син Гаджі Гирей-хана. Хай продовжить Аллах царство його аж до кінця віку. 906 рік (1500 рік)». Факт створення одного з найдавніших і найкращих кримськотатарських медресе архівні документи констатують так: «У часи ханського правління в Криму для освіти мусульман у багатонаселеному місті Бахчисараї Менглі Гірей-ханом у 1500 році було засновано медресе, іменоване Зинджирли, — вищий духовний навчальний заклад».

Менглі Гірей правив Кримським ханством 36 років. Менглі Гірей помер у 1515 році, за його бажанням прах його був похований поряд з останками батька в дюрбе (мавзолей, усипальня), що було споруджено за наказом хана над могилою Гаджі Гірея у дворі Зинджирли медресе.

Організація самостійної роботи учнів:

А. Дослідниця Н. Яковенко зазначає: «Ідучи в похід, татарський вояк брав із собою по троє-четверо коней, пересідаючи з одного на другого на бігу. Це дозволяло долати за день до100 км, тобто становило рекорд, недосяжний для жодної з європейських армій. Окрім того, кожен татарин, вирушаючи в похід, обов'язково віз три-чотиримісячний

запас сушених харчів, тож військо ніколи не було обтяжене обозом, а оскільки не вживало артилерії (і взагалі — не любило й боялося вогнепальної зброї, покладаючись лише на стріли та шаблю), це додавало йому ще більшої маневреності».

Завдання учням.

Підготуйте відповіді на запитання:

1. Поясніть, що таке ополчення, обоз, артилерія.

2. У чому полягали переваги татарського війська? У чому були його слабкі сторони?

Б. Прочитайте українську народну пісню та дайте відповіді на запитання.

За річкою вогні горять,
Там татари полон ділять.
Село наше запалили
І багатство заграбили,
Стару неньку зарубали,
А миленьку в полон взяли.
А в долині бубни гудуть,
Бо на заріз людей ведуть:
Коло шиї аркан в'ється,
А по ногах ланцюг б'ється...

Завдання учням.

Підготуйте відповіді на запитання:

1. Про що оповідає українська пісня?

2. Які строфи пісні засвідчують, що метою набігів було збирання ясиру?

У ході розповіді з використанням хронологічної таблиці **вчитель** характеризує татарсько-турецькі напада на українські земл протягом XV—XVI ст.:

Особливо страхітливих масштабів набуло руйнування України наприкінці XV ст. Окрім татар, у 1498 р. вперше на Галичину напали турки, які дощенту її спустошили, забравши до полону десятки тисяч людей. У 1500 р. чамбули (загони) синів Менглі Гірея пройшлися «вогнем і мечем» Брацлавщиною, Волинню, Берестейщиною, Галичиною, Люблінщиною й Сандомирщиною, спаливши багато міст і захопивши 50 тис. українських і польських бранців. Походи татар тривали і в наступні десятиліття. В цілому з 1450 по 1556 р. вони вторглися в Україну не менше 86 разів. Татари руйнували й обезлюднювали поселення, грабували майно, захоплювали ясир, гальмуючи розвиток економіки й культури.

Із часу утворення Кримського ханства до кінця XV ст. на українські землі було вчинено не менше 41 нападу, у тому числі 31 — на Поділля, 9 — на Руське воєводство, 7 — на Волинь, 4 — на Київщину, 2 — на Белзьке воєводство. Унаслідок цих нападів, окремі з яких мали характер великих військових походів, було частково або повністю спустошено окремі міста та регіони, захоплено в полон 220 тис. осіб (при загальній кількості населення українських земель близько 3,7 млн). У XVI ст. зафіксовано 69 нападів протягом 63 років: 32 — на Поділля, 18 — на Волинь, 17 — на Руське і Белзьке воєводства, 2 — на Лівобережну Україну. Демографічні втрати становили 353 тис. осіб. Загалом, протягом другої половини XV—XVI ст. було здійснено близько 110 великих татаро-турецьких набігів, у результаті яких українські землі на південь від Києва були майже знелюднені й спустошені. Ці землі дістали назву Дике поле, або просто Поле.

Завдання учням:

Заповнити хронологічну таблицю:

Дата	Зміст події
1498	Вперше на Галичину напали турки
1500	Загони синів Менглі Гірея пройшли «вогнем і мечем"
З 1450 по 1556	Татари вторглися в Україну не менше 86 разів

IV. Закріплення та повторення нових знань і умінь на перетворюючому і творчому рівнях.

Колективна робота у ході репродуктивної бесіди за запитаннями та завданнями:

1. У якому році розпочалося завоювання монголами Криму? (1223 р.)

2. Творцем Кримського улусу був ___. (Гаджі Гірей.)

3. Як називалась Кримська держава у другій половині XV століття? (Великий улус.)

4. Яку роль у житті ханату відігравали бої?

5. Доведіть, що напади татар мали трагічні наслідки для населення України.

V. Підведення підсумків уроку.
Узагальнення вчителя.

Утворення Кримського ханату мало важливе значення для формування кримсько-татарського народу. Проте агресивність його еліти обернулася жахливою трагедією для населення українських земель.

VI. Домашнє завдання.

1. Опрацювати матеріал параграфу.

2. Ви — купець-мандрівник, опишіть работоргівельний ринок у Кафі.

3. Складіть кросворд та ребуси на основні поняття та терміни теми уроку.

4. Прочитайте та підготуйте переказ твору: Гірняченко Г. Цвіт граната. З «Кримських оповідань» // Дерево пам'яті. Книга українського історичного оповідання: Від найдавніших часів до 1648 року. — К., 1990. — Вип. 1. — С. 332-345.